

Lutfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmi
LÜGAT-I HALÎMÎ
Hazırlayan: Adem UZUN
TDK Yayınları: 1090

Lügat-i Halîmi

Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devirlerinde tarih sahnesinde görülen Lutfullah Halîmi, çeşitli şehirlerde kadılık görevlerinde bulunmuş âlim bir şahsiyettir.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l Âhbâr* adlı eserinde dönemlerinin büyük kalem erbabından olan Necati ve Baki'yi eleştirirken, Halîmi için “duygulu ve zevk sahibi, kasidelerinde Selmân-ı Sâvecî'nin benzerinin yazılması çok güç kasidesine yaklaşan buluş ve tahayyülleri bulunan bir kalem ehli” diye nitelendirerek eser ve şiirlerinin övgüye lâyık olduğunu belirtir.¹

¹ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, cilt: 15, s. 341.

kitaplık

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre ömrüne on bir eser sığdıran Halîmi'nin bilhassa lügat, edebiyat, tıp ve miras hukuku konularında yoğunlaştığını, Arapça ve Farsçaya hâkim olduğunu görmekteyiz.

Halîmi'nin kaynaklarda zikredilen on bir eseri arasında şüphesiz en meşhuru, on beşinci yüzyılda kaleme alınıp *Bahrü'l-Garayib* adlı manzum sözlüğün şerhi olan ve dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmed'e takdim edilen *Lügat-i Halîmi*'dir.

Eserin girişinde sözlüğün adına dair bir kayıt/bilgi notu bulunmaması sebebiyle eser çeşitli adlarla anılmıştır. Lutfullah Halîmi'nin iki defter/cilt hâlinde düzenlediği eseri için bazı kaynaklar birinci deftere “Kâ'ime”, ikinci deftere ise “Kâsimiyye” adlarını vererek kayıt altına almıştır. Bu isimlerin yanı sıra eser, tezkirelerin çoğunda *Lügat-i Halîmi* ismiyle yer almış ve bu şekilde nam salmıştır.

Türkiye'deki ve yurt dışındaki kütüphanelerde yaygın bir şekilde bulunan bu sözlüğün yazmaları arasından sözlüğün hazırlayıcısı, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 3604 numarada kayıtlı nüsha; İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü 381 numarada kayıtlı nüsha; İstanbul, Süleymaniye

Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa 2634 numarada kayıtlı nüsha ve Prof. Dr. Mehmet Atalay'ın özel kütüphanesinde bulunan nüshadan faydalanarak sözlüğü hazırlamıştır.

Yurt içinde Afyon, Ankara, Burdur, Bursa, Çankırı, Erzincan, Erzurum, İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya, Kütahya, Manisa, Yozgat kütüphanelerinde pek çok yazma nüshaları bulunan sözlük, adının, müellifinin ve yazılış sebebiyle birlikte yazılış tarihinin de yer aldığı bir girişle başlar.

Adem Uzun'un sözlüğe dair pek çok hususu ayrıntılı biçimde maddeler hâlinde ele aldığı "Sunuş" bölümünün ardından eser, sırasıyla "Çeviri Yazı Alfabetesi, Arap ve Fars Alfabetesi", "Kısaltmalar", "Giriş", "Sözlük" ve "Tıpkıbasım" konu başlıklarına yer verilerek tertip edilmiştir.

Eser, *Bahrü'l-Garayib*'teki zorlukları gidermek, kelimelerin anlamlarını daha açık bir şekilde vermek amacıyla hazırlanmıştır. İki defter/cilt hâlinde düzenlenen eser, hazırlayıcısının da belirttiği üzere eserin esasını ortaya çıkaran Farsça-Türkçe sözlüğün bulunduğu birinci bölüm ile aruz, kafiye ve şiir sanatları gibi çeşitli konulardan oluşan ikinci bölümden meydana gelmiştir.

Lügat-i Halîmî de, *Bahrü'l-Garayib*'te nazmedilen Farsça kelimeler alfabetik düzende sıralanmış ve ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Maddelerin tertibinde bap ve fasıl başlıkları kullanılmıştır. *Lügat-i Halîmî* bu özelliğiyle alfabetik olarak hazırlanmış ilk Farsça-Türkçe sözlüktür. Harflerde maddelere geçilmeden önce, her harf hakkında açıklama yapılmış, varsa görevleri üzerinde durulmuştur. Türkçe

yapılan bu açıklamalar Farsça beyitlerle de örneklendirilmiştir. Bu açıklamalardan sonra ilgili harfle başlayan maddelere geçilmiştir.²

Sözlük, "elif" ve "hemze"nin açıklanmasının ardından "âb" kelimesiyle başlayıp "yehîden" kelimesiyle tamamlanmıştır. Birinci defterde/ciltte yaklaşık 5500 madde başı kelime bulunmaktadır. Madde başı hemen hemen her kelimenin açıklanmasının sonunda kelimenin geçtiği bir beyit verilerek açıklamalar bütünleştirilerek örneklendirilmiştir.

"Sunuş" bölümünde yer verilen bilgilere göre yazarın seçtiği örnek beyitlerden yarısı Rûdeki-yi Semerkandî, Esedî-i Tûsî, Şems-i Fahrî ve Latîfî'ye aittir. Sultan Velled ve Hazret-i Mevlana'nın yanı sıra diğer şairleri de sıralamıştır.

On beşinci ve on altıncı yüzyılda kullanılan Türkçe kelimelerin, Samanî, Gazneli ve Selçuklu dönemlerine ait edebî dilin söz varlığını içermesi açısından bu eser sözlükçülük geleneğine önemli katkılar sunmaktadır.

Farsçadan Türkçeye sözlük olarak hazırlanan bu eser, Farsça kelimelere verilen karşılıklar ve yapılan Türkçe açıklamalar açısından oldukça önemlidir. Bu türdeki sözlüklerin benzerleri bulunmakla beraber kendisinden sonra yazılan pek çok sözlüğe kaynaklık etmesi bakımından özgün bir eserdir. Bünyesinde pek çok eski kelimenin bulunması, zamanla kelimelerde meydana gelen şekil ve seslendirme farklılıklarını barındırması, yıldız falcılığı, tıp, bitki bilimi, hayvan bilimi, coğrafya, fıkıh

2 Öz, Yusuf; *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 996, Ankara 2010, s. 104-105.

ve edebî sanatlar gibi terim sözlüklerinde bulunan kelimelere yer verilmesi bakımından türlerinden ayrılmaktadır.

Yazımızı Lutfullah Halîmî'nin hayat serüvenine dair şu ilginç öyküyle noktalayalım.

Sivas kadısı iken Amasya Valisi Şehzâde Bayezid'i kötü yola teşvik edenlere engel olmak istediği için iftiraya uğramış, 1474'te azledilerek Tokat'ta hapsedilmiş, üç ay kadar hapiste kaldıktan sonra suçsuz olduğu anlaşularak serbest bırakılmıştır.

Mâruz kaldığı muameleden çok müteessir olan Halîmî, düşmanlarından çekindiği için bütün olup bitenleri padişaha rumuzlu bir şekilde arz etmek üzere Arapça olarak bir "kasîde-i tâiyye" yazmıştır. 880'de (1475-76) İstanbul'a gidince kasidesini beyit beyit şerhederek Şehzâde Bayezid'i içki, kumar ve uyuşturucuya alıştıranları açıklamış, kendisine kötülük edenleri anlatmıştır.³ Bunun üzerine bu işin sorumluları gereken cezaları almıştır.

H. Emre PEKYÜREK

Maveraünnehir Defterleri

Muharrem Sevil, *başlangıcı ve sonu olan zamana tanıklık* diye özetlediği *Maveraünnehir Defterleri*'nde, dışarıda başlayan bir yolculuğun ayak seslerine kelimelerle ritim tutuyor âdeta. Sadece gözün gördüğünü değil, göz görünce kalbin hissettiğini, aklın fehmettiğini, dilin söylemekten kendisini alıkoyamadığını da dökmüş satırlara. Bunu yaparken göze çarpan ilk özellik anlatımdaki şiirsellik. Dimağına şiir değmiş yazar; duygu, düşünce ve izlenimlerini şiirle süsleyerek bastığı toprakların kıymetini takdir etmek istemiş gibi.

Tarihçilerin yeri göğü sarsan adam diye tanımladıkları Emir Timur'un ülkesinde Taşkent'te, Özbekistan'da *Bir Yolcunun Hatırladıkları* başlığı altında yazılmış bu satırlar, İslamla aydınlandığı çağlardan başlayarak Moğol ve Rus istilalarının siyasi, ekonomik, kültürel ve mimari bozulmasına, yıkımına, soykırımına dair anlatılarla genişliyor, 1990 sonrası SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarına

Muharrem Sevil
MAVERAÜNNEHİR DEFTERLERİ
Hece Yayınları, Eylül 2013

3 *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, cilt: 15, s. 341.